

Næringslivet

I eldre tid levde folk i naturalhushold. De måtte greie seg med det de sjøl produserte, er ei vanlig oppfatning. Men bygda utvikla seg ikke i full isolasjon. Folk trengte f.eks. tilførsler av kom, de hadde behov for litt salt og måtte kjøpe jern til å smi enkle redskaper og tilbehør eller kjøpe slikt ferdig. Bøndene måtte også produsere mer enn til eget bruk. Fogden krevde inn skatter, og kirka skulle ha tiende. Leilendingene måtte betale pengeavgifter for bygsling og landskyld til jordeieren. Næringsvegene måtte altså gi et overskott av varer for bytte eller salg. Hvordan produkta og varene ble omsatt og hvilket omfang varebytte og salg hadde, vet vi dessverre lite om. Handel og markedsomsetting forekom, men denne virksomheten til tydalingene har satt lite spor etter seg i kilder fra eldre tid. Fra siste halvdel av 1600-tallet ble det mulig for dem å skaffe seg kontantinntekter gjennom arbeid i skogen og ved bergverka, eller ved leveranser til disse nye næringene. Dette fins det mer opplysninger om. Men skogsdrift og bergverksdrift skal vi først ta opp i neste kapittel.

Jordbruket

De få menneskene som bodde her, hadde store vidder hvor de kunne drive fangst og fiske. Men som på de fleste stedene i Norge, var det jordbruket som ga grunnlaget for bosettinga. Åkerbruk og fedrift var de tradisjonelle hoveddelene i det gamle jordbruket. Men disse hadde ulike vilkår og betydning i Tydal.

Åkerbruket

Med den klimaforverringa som kom etter høgmiddelalderen, var og er Tydal uskikka til korndyrking. Derfor fikk bygda skattelette «formedelst stoer Misvext paa derris Korenn», som det står i skatelistene fra 1600-tallet. Kornet pleide enten å fryse bort, eller det ble umodent, forklarte fogden i sine rekneskaper i 1659. Dette året frøs det helt bort, slik at tydalingene slapp å betale tiende. Noe kom eller mjøl måtte altså kjøpes. Men alle bønder sådde oftest et åkerstykke hvert år, ikke tilstrekkelig for livberging hos alle, men som en slags sikkerhet. Det forteller oss at de måtte prøve å forsyne seg sjøl så langt det var mulig, og at kornet var viktig for livsgrunnlaget. Vanligvis kan tiendelistene fortelle om størrelsen på kornavlingene. Det skulle svares 1 /10 av kornet de høsta fordelt på kongen, presten og kirka. Det er ikke grunn til å tru at bøndene alltid ga opp den hele og riktige avlinga. Tydalingenes korntiende betydde ikke så mye, og presten og fogden kontrollerte neppe avlingene deres så nøye. Ofte ble det sikkert mindre enn 1 /10 i tiende. I dårlige kornår slapp tydalingene helt å betale, eller de betalte oftest med penger, skinn eller andre varer. Tiendelistene gir derfor ufullstendige opplysninger om åkerbruket, og det fins få andre kilder som kan hjelpe oss. I 1608 ble det gitt 3 1/2 tønne i kongstiende. Men det er usikkert om kongen fikk 1/3 eller 1/4 av tienda på dette tidspunktet. (Tienda ble opprinnelig delt i fire like deler, bøndene beholdt da 1/4 til de fattige). Det er også uklart om såkornet ble trukket fra før tienda ble rekna ut. Antar vi at kongen tok 1/3 av bruttoproduksjonen, var avlinga i 1608 på 105 tønner. I matrikkelen av 1668 ble det stipulert en normal, fast tiendeytelse for hver gard. Etter denne skulle Tydal levere 9 tønner bygg og 19 tønner havre. Avlinga måtte være det ti-dobbelte, altså 280 tønner korn. Men så mye ble neppe høsta sjøl i de beste år.

Det ville i så fall ha gitt 21/2 tønne korn pr. innbygger, og det er like mye som Kjell Haarstad har berekna for Selbu. Matrikkeltalla er nok satt for høgt. Flere historikere har kommet til at dette gjelder generelt for Trøndelag.

Tydal betalte forresten ikke tiende i kornvarer. De betalte oftest i penger etter en pris på kornet som stiftsmyndighetene fastsatte for hvert år (kapiteltaksten). Den lå gjerne litt under markedsverdien.

De tiendeoppgaver som fins for Tydal, antyder at normal kornavling var det halve av matrikkeltalla. I 1688 89 var det brukbare kornår. To brukere i Gresli hadde ikke fått sådd i 1688, fordi de to foregående år var nærmest uår. De slapp å betale tiende sammen med brukerne på Kirkvoll, Fossan og Løvøya som heller ikke hadde kornavling. Men 13 brukere ga tilsammen 8 tønner og 3 skjegger bygg i tiende. Det tilsvarte ei avling på 84 tønner. Året etter måtte være et bra kornår, for da kunne alle levere tiendekorn. Tilsammen ble det gitt 12 tønner bygg, og avlinga var da 120 tønner. På Fossan og Løvøya fikk de 2 1/2 tønne. Jon Hilmo hadde mest med 15 tønner. Vi får bekrefta i matrikkelforarbeidet 1723 at 120 tønner var omtrent det bøndene kunne vente å få i kornavling. Takstkommisjonen, der fem tydalinger var med, berekna en normal utsæd til 21 1/2 tønner bygg. Går vi ut fra et follltall på 5 1 / 2 (som Haarstad finner sannsynlig for Selbu), skulle det bli ei kornavling på 116 tønner.

Åkervidda

Det ble sådd tjukt i eldre tid, sannsynligvis gikk det med 1 / 3 tønne såkorn pr. dekar. Tilsådd åker skulle da bli ca 65 dekar. Det samla åkerarealet var kanskje større. Tydalingene gjorde som andre; de sådde kornet i samme åkerstykke år etter år. Vekselbruk var ukjent her til sist på 1800-tallet. En måtte derfor gjødsle sterkt. Som i andre bygder var det husdyrtallet som bestemte hvor stor åkervidde en kunne ha. I Frostatingslova hette det at det skulle være ei ku for hvert såld såkorn. Et såld rakk til nesten tre dekar. Det ble svak gjødsling. Senere ble normen at «kua gjødsla målet». Om jorda ble for utpint på næringsemne, lot en derfor åkeren hvile noen år (trede). Etter Frostatingslova skulle fjerdeparten av åkeren ligge i trede. Det skulle være nok gjødsel til åkerlappene i Tydal, men den ble tatt dårlig vare på. Trede var trulig vanlig her også, slik at åkervidda var noe større enn arealet som ble tilsådd hvert år. Gjennomsnittlig hadde hver bonde tre-fire dekar åker. Største utsæd i 1723 hadde Hilmo med fire tønner bygg. Det krevde minst tolv dekar åkerland. Beste vilkår for korndyrking hadde Gresli, men største brukeren der hadde ikke mer enn seks-sju dekar åker. Nederst finner vi Ole Fossum (Fossan) som bare hadde én skjepes utsæd (dvs. 1/8 tønne). Han behøvde ikke mer enn 1/2 dekar til åker.

Kontroll av tiendeoppgaver og matrikler med skiftemateriale:

Vi antok foran at tiendeoppgavene fra 1668 som rekna med ei avling på 280 tønner, varfor høgt. Derimot er utsædtalla i 1723 trulig i underkant for gode år. Ei opplysning fra 1745 kan tyde på det. I skiftet etter Peter Gudmundssønn Hilmo hadde lensmannen oppgitt at Peter ga tre tønner bygg i tiende, «hvorefter indeværende aars avling beregnes til 27 tønner byg». Om follltallet 5 1/2 er riktig, hadde Hilmo i 1745 en utsæd på nærmere fem tønner. Utsæd og avling skifta sterkt etter vår- og høstklimate. I 1752 fortelles i et nytt arveskifte på Hilmo at utsæden bare var to tønner dette året.

Kornslag

Det ble dyrka både havre og bygg. Andre kornsorter fins ikke nevnt. De faste tiendeytelsene som myndighetene prøvde å gjennomføre i matrikkelen 1668, var satt til åtte tønner bygg og vel dobbelt så mye havre. Dette forholdet mellom kornslaga passa for Selbu, men ikke for Tydal. Mens det i Selbu ble dyrka to til tre ganger så mye havre som bygg, ble bygg nesten enerådende her. Bygg trenger mer gjødsel og krever bedre jord enn havre. Men bygget modnes raskere og var derfor mer høvelig for fjellbygdene. Matrikkelutkastet i 1723 nevner da også bare bygg som kornslag. Men det betyr ikke at havredyrkinga forsvant. Det fins flere opplysninger om at bønder sådde havre også senere. Det var også vanlig at en sådde blandakorn, dvs. ei blanding av bygg og havre. Såkornet var forresten sjeldent rent, så det ble en del blandakorn uansett hva de sådde. Havren var heller ikke så lett å «utrydde», for sådd sammen med bygg, vil havren lett få overtaket i åkeren.

Redskaper

Åkerredskapene var plog, harv og grev. De var kjent og brukt siden middelalderen og gjennomgikk bare små forandringer. Treploggen var vanlig ennå på 1700-tallet. I arveskifta var disse verdsatt til et par ort. Men omkring 1700 hadde noen gardar fått ploger med skoning og ristel av jern. De var verdsatt opp til tre riksdaler «med behør» nesten like mye som ei ku. Plogene var nok av typen grind ploger som var vanlig ellers i landet. Plogene med lite jern og uten vridd veltefjøl kunne verken pløye djupt nok eller bearbeide jorda skikkelig. Det var nødvendig å gå etter plogkaren med grev for å hakke sund torver og klumper. Harvene var trerammer med jerntinder. Ei harv fra et skifte i 1759 hadde hele 36 tinder. Andre hadde «jern harv med jern tinder». Det betydde neppe at hele ramma var av jern, men kanskje at i tillegg til tindene var kroker og beslag av jern. I noen skifte fra 1700-tallet står det at de eide harv i fellesskap med naboen. Det fans slett ikke plog og harv i alle skifta, så hesteredskapene i åkerbruket var ikke allemannseie.

Denne ploggen fra Jenshaugen står på bygdemuséet og er en forbedret utgave av grindplogene fra 1700-tallet og tidligere. Grindplogene hadde bare ei styrearm, men her er det satt på ei ekstra arm som er bolta fast til veltefjøla. Hele veltefjøla er av jern, mens knapt mer enn sålen, skjæret og kniven var av jern på plogene ennå på 1700-tallet.

Kvern

Fogden krevde inn skatt av dem som hadde kvern, og i siste del av 1600-tallet var det tre bønder som betalte slik skatt. Hilmo og Per-Hansa-garden i Gresli hadde begge kvern. Den tredje lå under Ås-gardene og måtte være et større møllebruk eller flere små-kverner. For mens den normale kvernskatten var tolv skilling, ble Ås-kverna skattlagt for det fire-dobbelte.

Det er trulig at kverna til brukerne på Ås lå ved Kirkvoll. Fra en tvistesak i 1837 går det fram at bønder på Ås hadde «rettigheter i Qværnhuset og Vandfaldet ved garden Kirkvold». Mens deflestegardskvernene var «Bæk- eller Flomqværner», hadde kverna ved Kirkvoll tilstrekkelig vassføring i store deler av året.

Matrikkelutkastet fra 1723 forteller imidlertid at flere hadde del i kvern. Alle bruk hadde eiga kvern eller del i ei så nær som Aune og gardene fra Kirkvoll til Stugudal. Trulig fans så mange som ni kverner i Tydal på dette tidspunktet.

Hvor mye bidro åkerbruket med til kostgrunnlaget?

Hvor mye mat ga ei normalavkastning på 116 tønner bygg, som vi har berekna fra matrikeloppgavene i 1723? Trekker vi fra 21 tønner til såkorn, skulle det bli 95 tønner til mat. Ei tønne bygg veide omtrent 75 kg, og 1 kg bygg pr. dag dekker kaloribehovet til en voksen person. Hele bygda fikk i et normalår 20 kg korn pr. dag. Fordelt pr. innbygger ga kornproduksjonen vel 1,1 hg til hver person. Eller sagt på en annen måte: Kornproduksjonen ga kalorier til ca 20 mennesker. Sjøl i de beste år, kan vi derfor rekne med at korndyrkinga ga bare en liten del av næringstilskottet. Ofte ble det vel lite og ingenting igjen til menneskeføde. Alle gardbrukere måtte kjøpe korn eller mjøl, og vi kan trygt si at de kjøpte mesteparten av kornvarene de hadde bruk for. Det gjorde f.eks. største korndyrkeren på Gresli, Hans, som sådde to tønner ifølge matrikeloppgavene. Det skulle bli 11-12 tønners avling. Men i taksten over krigsskadene etter Armfaldttoget i 1718, oppga Hans at det ble tatt 15 tønner bygg. Så mye korn fans på garden ved juletider. Hos Ole Pedersen på Aune var utsæden bare 3/4 tønner bygg, og altså normalavling på vel fire tønner. Men svenskehæren tok 14 tønner havre, ifølge skadetaksten, og enda hadde kanskje folket på garden greid å gjømme unna noe.

Februk

«Endog ... Tydallinger Aufler lidet korn saa føde de dog vell Kreatur...» (Matrikkelen 1668)

De manglende forutsetninger for korndyrking, måtte bøndene oppveie ved å satse sterkere på husdyrholdet. De første opplysningene om dette finner vi i en feskatteliste fra 1628. Men bare voksne kyr over 4 år ble tatt med. Besetningene varierte fra 5 til 12 kyr, og tilsammen hadde Tydal 117 kyr.

Husdyrholdet 1657

Talla ovafor er nok for låge, for ei kvegskatteliste tatt opp i august 1657 viser et mye større husdyrhold. Kvegskatten 1657 er trulig den mest korrekte og den fullstendigste kilda til husdyrholdet på hele 1600- og

1700-tallet. Vi skal derfor se nærmere på denne: Kvegskatteliste 1657

Oppsitter	skyld 1661	hest	kyr, kviger	geit	sau	svin
Ole Hilmo	3 ø. 12 m.	2	16	9	7	1
Tomas Gresli	3 ø.	2	13	5	7	
Jøsse Gresli	1 1/2 ø	2	17	6	8	
Halvor Gresli	1/2 ø.	2	14	9	6	
Ole Gresli	1/2 ø.	2	14	9	12	
Lasse Gresli	1/2 ø.	1	10	7	5	
Trond Aune	18 m.		5	7	3	
Peder Aune	18 m.	1	14	2	5	1
Jens Aune, husm			6	4	2	
Peder Ås	5 ø.	2	25	5	10	1
Østen Ås	2 ø.	2	12	5	7	
Bjørn Ås	1 ø.	2	13	5	4	
Enken Ås	1 ø. 12 m.	2	16	5	8	
Tomas Ås	2 ø	2	18	6		
Erik Ås	1 ø. 12 m.	2	21	6	11	
Bersvend Østby	2 ø. 20 m.	1	10	5	5	
Ole Østby	1 ø. 10 m.	1	18		6	
Bjørn Østby	1 ø. 10 m.	1	17	5	6	
Jonas » husm.		1	7	3	3	
Ole Kirkvoll	1 ø.	1	14	4	4	
Ole Fossan	6 m.	2	16	5	6	
Hele Tydal		31	296	112	125	3

Siden skattelista ble tatt opp til Bartolomeus dag (24. aug.), var dette sommerbuskapen i Tydal. Sammenlikner vi med andre bygder på samme tid, finner vi at husdyrholdet pr. bruk var særdeles stort i

Tydal. Det var f.eks. større enn i Selbu som også lå over gjennomsnittet i Trøndelag. Gjennomsnittsbruket (medrekna de to husmannsplassene) hadde vel 14 kyr og kviger mot 11-12 i Selbu. Men antallet av småfe var omtrent det samme. Rekner vi ut antallet husdyr pr. innbygger, blir forskjellen enda større. For hver tydaling fantes 2,5 storfe og 2 småfe. Men selbyggene måtte nøye seg med avkastninga av 1,7 storfe og 1,8 småfe. Gjennomsnittstrønderen hadde bare drøye halvparten av husdyrholdet til tydalingen. Det var bare ålbyggene som kunne vise til at de hadde minst like mange storfe pr. innbygger. Største besetninga hadde lensmannsgarden (Peder Ås) med 25 kyr og kviger. Det var bare presten og et par Selbubønder som drev større i hele dalføret. Sjøl de to «husmennene» hadde 6-7 kyr. Den ene husmannen hadde også hest. De fleste av gardbrukerne hadde to. Men hesteholdet var ikke større enn i mange andre bygder. Selbu hadde omtrent like mange hester pr. bruk, men ålbyggene toppa også der med tre hester pr. bruk. Merkelig nok var det bare én hest på hele Aune enda der var to brukere og en husmann. Men dette kan være feil. I 1719 vil Aunegarden ha erstatning for tre hester som svenskene tok. Siden husdyrtellinga ble utført 24. aug., var trulig mange dyr på setrene. Dette gjorde det vanskelig å kontrollere bøndernes opplysninger. Alle oppga sauer, og/eller geiter, fra 2-3 og opp til 11-12. Det fans omtrent én sau og ei geit pr. innbygger. Men kanskje var dette tallet enda større. Sjøl om husdyrtallet var stort, kan vi ha mistanke om underregistrering. Derimot var ikke svineholdet vanlig i Tydal. Det var bare Ole Hilmo, Peder Aune og lensmannsgarden som hadde gris. Svineholdet var mer vanlig f.eks. i Selbu der nesten halvparten av bruka hadde gris. Presten hadde alene seks griser.

Hva ga husdyra?

I fjellbygdene var det altså lagt vekt på et stort husdyrhold som kunne kompensere for små og ustabile kornavlinger. Kunne husdyrproduksjonen også gi overskott til å kjøpe korn og andre nødvendige varer? Vi vet ikke hvor mye kyrne ga i mjølk på 1600-tallet. Det var stort sett bare på sommeren kyrne ga avkastning, og vi kan neppe rekne med mer enn 5-600 liter pr. ku i året. (Det er den mjølkemengda historikerne regner med før 1800-tallet). Det betyr at ei ku kunne gi rundt 18 kg smør og 40 kg ost og mysost pr. år. (Se Kjell Haarstad: Bondenæringen i støpeskjeen, og Paul Borgedal: Norges jordbruk, bind 2 om husdyrholdet.) Om en rekner med at 2/3 av storfeet var mjølkekyr i 1657 (dvs. 200 kyr), kunne hele mjølkeproduksjonen omsettes til 3.600 kg smør og 8.000 kg ost eller 180 kg smør og 400 kg ost på hvert bruk. 1 tillegg kunne bøndene lage geitost. Kanskje ble også sauene mjølka? Talla ovafor er omtrentlige, men skulle sannsynliggjøre at husdyrholdet ga overskott for salg eller bytte i korn og andre varer. Husdyra ga jo også mye mer. Fra sau og geit fikk en ull til klær og feller i sengene. Både fra storfe og småfe ble det garva skinn til klær, sko og støvler. Dyra ga sjølsagt også et stort næringstilskott av kjøtt. Hesten var ride- og trekkdyr og nødvendig for å transportere heim vinterforet, ved og tømmer fra utmarka. Hesten dro plog og harv, men i åkerbruket kunne også okser brukes. Enkelte hadde kjøreokser, og de kunne bli taksert like høgt som en god hest. Hestene skulle ha bedre stell og mer for enn kyrne. Men de kunne til gjengjeld bidra til å skaffe bonden inntekter fra virksomheter utenom selve jordbruksdrifta. Hesten var nødvendig i skogbruket, og da gruverdrifta kom i gang, ble det penger å tjene på kjøring av ved, kol og malm.

Husdyrholdet 1723

Etter 1657 må vi helt til 1723 før vi finner jamførbare oppgaver over husdyrholdet. I 1723 ble det laga et utkast til ny matrikkel som skulle danne grunnlaget for skattlegginga i de kommende år. En mannsterk kommisjon beskrev og takserte hver enkelt gard. Matrikkelen ble ikke tatt i bruk, men utkastet gir oss verdifulle opplysninger om utsæd og avling, husdyrhold, skog og setrer m.v. I 1723-matrikkelen får vi oppgaver over antallet husdyr som bruket kunne vinterfø. Sammenlikner vi med kvegskatten i 1657, er det stor nedgang. Den er størst for storfeet. Sjøl om det hadde kommet til to nye gardar (Løvøya og Stugudal), var det ca. hundre færre kyr og ungnaut, en tilbakegang på 36%. Hesteholdet hadde minka forholdsvis nesten like mye. Det var nå bare én hest pr. bruk. Småfetallet hadde holdt seg bedre oppe. Men også for sau og geit var det en tilbakegang.

Husdyrholdet 1657 og 1723

	aug. 1657	vinterfødde dyr 1723	tilbakegang i prosent
hester	31	22	29
kyr og ungnaut	296	188	36
sauer	125	95	24
geiter	112	101	10

Kan vi stole på kildene?

Den store nedgangen talla viser for husdyrholdet i løpet av 66 år kan synes merkelig. Kan det være kildene som gir feilaktige tall? Kvegskatten i 1657 var ei registrering av sommerbuskapen for skatteformål. For myndighetene gjaldt det å få inn mest mulig skatt. Men det er lite sannsynlig at bøndene fikk påført flere dyr enn de virkelig hadde. En kan heller frykte for at ikke alle dyr ble tatt med. Men som nevnt foran, rekner vi med at kvegskatten gir ganske korrekte tall. Talla fra 1723-matrikkelen var takseringsoppgaver fra en kommisjon sammensatt av øvrighetspersoner og bønder fra prestegjeldet. Fem tydalinger var med i kommisjonen:

Ole Bjørnsen Gresli

Peder Hilmo

Jon Bjørnsen Ås

Ole Olsen Fossan

Peder Ellefsen Stugudal

Som en ser var bønder fra alle deler av bygda representert. Takseringa foregikk offentlig sammen med bøndene. Protokollen forteller at presten formante allmuen til å gi «een redelig udsage over derris Gaarder....» Men siden skatten ble utlikna bpå matrikkelen, hadde bøndene interesse av lågest mulig tall.

Store underregistreringer kunne det likevel neppe bli i et lite bygdesamfunn der de fleste kjente til naboenes husdyrhold, hvor mye de sådde og hvor store avlingene var. Siden matrikkelen oppga antall vinterfødde dyr som bruket kunne tåle, må vi korrigere for slaktedy. Vi kjenner ikke til hvor mange små- og storfe som vanligvis ble slakta før vinteren. Men i f.eks. Næsvolds gardsrekneskaper 100 år senere ser vi at på Fossan ble opp til 1/3 av småfeet slakta hver høst. I tillegg slakta de ett eller to storfe av en buskap på rundt 20. Disse to faktorene kan bety at det ikke var nevneverdig nedgang i småfeholdet. Men det kan ikke forklare mer enn halve nedgangen i storfetallet. (Kalvene skulle ikke tas med verken i 1657 eller 1723). De kan heller ikke forklare hvorfor hesteholdet gikk ned. Nå fins det en mulighet til å kontrollere talla i matrikkelutkastet, nemlig ved å jamføre med arveskifte der husdyra er oppgitt. Uheldigvis begynner ikke skifteprotokollene før 1727, og det fins bare ett skifte i Tydal før 1730. Det er også få i nærmeste tiåra etter. Det eldste er etter Jon Haldorsen Ås i 1727, og han hadde da et mye større husdyrhold enn oppgitt i matrikkelutkastet 4 år før:

Husdyr hos Jon Haldorsen Ås:

	matr. 1723	arveskifte 26. juli 1727
Hest	1	2
kyr	6	10
kviger	3	6
sauer	5	16 medrekna lam
geiter	6	10 medrekna kje

Vi kan ikke generalisere ut fra ett tilfelle. Noe av økningen hos Jon Haldorsen kan skyldes forskjellen på vinterbuskap og sommerbuskap. Men et par skifter fra 1730-åra viser et motsatt resultat; færre antall kyr enn i matrikkelutkastet. Konklusjonen må bli at det høgst sannsynlig var en reell nedgang i husdyrholdet i Tydal mellom 1657 og 1723. Dette skjedde til tross for at bosettinga ble utvida oppover dalen og at det bodde flere mennesker i bygda i 1723 enn tidligere.

Hvorfor nedgang i husdyrholdet?

En nedgang for februket rundt 1700 var ikke spesiell for Tydal. Det er påvist nedgang i hele Trøndelagsområdet. I Selbu var f.eks. nedgangen bortsett fra hesteholdet enda større enn i Tydal. Historikerne tror nedgangen først og framst skyldes en klimaforverring som satte inn rundt 1650. Vi kjenner til flere uår i tiåra etterpå, og forskere har påvist at isbreene nådde sitt maksimum rundt midten av 1700-tallet. Men det er ikke bevist at klimaendringene var så drastiske at det ble mye vanskeligere å skaffe vinterfor. Somrene ble kanskje litt kortere, og det ville i så fall trenge flere arbeidsfolk for å få skrappt sammen like store formengder som før. Kanskje måtte bøndene også skaffe mer for til samme buskapen, fordi dyra måtte fores lengre tid inne? Spørsmålet er om ikke nedgangen i husdyrtallet nettopp skyldes mangel på arbeidskraft. Bøndene hadde lite ekrer, og forsankinga i utmarka var svært arbeidskrevende. Det var ikke færre mennesker i 1723 enn i 1657. Men som vi skal se senere, var

bøndene blitt opptatt med andre inntektsbringende sysler i tillegg til jordbruket. Hele bygda var engasjert i kjøring og leveranser til Røros Kobberverk. I 1713 starta også Selbu Kobberverk med gruvedrift og bygde egen smeltehytte i Selbu i 1716-17. Fra slutten av 1600-tallet bygde Trondheimsborgere sagbruk i Selbu og Klæbu, og de henta tømmeret helt fra Tydal. Sammenhengen mellom folkemengde og husdyrtall går klart fram om en studerer utviklinga i Gresli. I 1657 var det fem husholdninger der som hver hadde to hester og 10-17 storfe. På de samme tre bruka var det bare tre husholdninger i 1723 og færre folk tilsammen. De hadde nå hver 7-15 storfe og fire hester i alt. Sammensetninga av husdyra var den samme, men under halvparten så mange av hvert slag. Gresli var eneste grenda som hadde tilbakegang i folketallet i perioden. Hele nedgangen i småfetallet falt på Greslibrukerne. En relativt stor del av reduksjonen i heste- og kutallet finner vi også der.

Husdyrholdet i Gresli sammenholdt med resten av bygda:

	Gresli		Resten av Tydal			
	1657	1723	nedg. i %	1657	1723	nedg. i %
hester	9	4	56	22	18	18
storfe	68	30	56	228	158	31
småfe	74	34	54	163	162	2

For Tydals vedkommende kan en også spekulere på hvor mye krigshandlingene i 1718-19 betydde. Ifølge skadetakstene etter Armfeldts retrett til Sverige tok svenskehæren 8 hester, 79 storfe og 130 småfe. Bøndene fikk ikke anna erstatning enn skattefritak i åra etterpå. Det er ikke urimelig at dette tapet ble merkbart i mange år. Kanskje kan det særlig forklare at hesteholdet var anslått så lite i 1723. En tapt hest var ikke billig å erstatte. Svenskene tok eller brente opp en del gardsredskaper. Kanskje det også gjorde det værre å holde oppe samme jordbruksdrifta som før? Krigsskadene kan likevel ikke forklare nedgangen. De gardene som hadde små tap av husdyr (H ilmo, Kirkvoll og Fossan), hadde også færre husdyr i 1723 enn i 1657. Nedgangen kan ikke skyldes en enkelt begivenhet. Den ble varig og reell. Så sent som i begynnelsen av 1800-tallet var det ennå færre storfe enn 150 år tidligere. Vi skal komme mer tilbake til hva krig og uår kan ha betydd for utviklinga i bygda. Begge deler bidro kanskje til nedgangen i husdyrholdet. Men viktigst var trulig at tydalingene fikk andre næringsveger i tillegg til jordbruket. De fikk mindre tid til den strevsomme forsankinga og la mindre vekt på å få flest mulig dyr til å overleve vinteren.

Fôrsanking

Mesteparten av foret ble tatt fra utmarka som opprinnelig var felles allmenning. I sagatradisjonen heter det at kongen tilegna seg allmenningene. Denne «retten» kom etter hvert inn i lovene, og kongen begynte å kreve landskyld av gardar som ble rydda i allmenningene. I jakt på skatteobjekter krevde riksstyret også avgifter av setrene og utslåttene der det ble sankt hø. Disse avgiftene var kommet inn i jordeboka av 1661, og de fleste bøndene betalte da engsletteskatt. Det skulle svares to skilling for hvert høylas i allmenningen. Men skatten ble satt lågt (6-8 sk.) etter en omtrentlig vurdering og forteller neppe alt om de totale høymengdene. Hvor utslåttene lå, får vi heller ikke greie på før senere. Jordeboka nevner bare

lensmannsgarden som hadde slåttemarkar og trulig seter på Movoll og Stugusjøvoll. Hver av vollene var skyldsatt til 6 marklag, like mye som hele Fossan gard. I matrikkelutkastet av 1723 går det fram at alle bruk hadde setrer. Vi aner et utstrakt utmarksbruk, men skal ta opp dette mer grundig i neste periode.

Avling og fôrbehov

Hvor mye for i inn- og utmarka sank bøndene til husdyra sine? Kunne høyet rekke til å fø dyra gjennom vinteren, eller måtte det spes på med mye attåtfor eller nødsfor? Matrikkelkommisjonen i 1723 takserte også høvlingene og kom til at gardbrukerne hadde fra 20 til 102 høyllass. Tilsammen ble det sankt 1.130 høyllass i «normale» år. Det er trulig vinterlass det er snakk om. Et vinterlass rekna de i Tydal til 16 våger eller ca. 300 kg høy. Kunne husdyra greie seg med denne formengda i 1723?

Mesteparten av foret til husdyra ble tatt fra utmarka. Helt opp til vår tid har det vært vanlig å stakke høyet fra utslåttene. Her er en ferdig høystakk – slik den skal være fra setervollen til Henmo vestre i Hendalen. Bildet er fra 1930-åra.

For å berekne hvor mye høy det ble på hvert husdyr, gjør vi om alle dyr til «kuverdier». Det er anslått at én hest trengte dobbelt så mye for som ei ku, kvigene $\frac{2}{3}$ og småfeet $\frac{1}{4}$ av forbeholdet til kua. Reknestykket gir 282 «kuverdier» i 1723. 1.130 høyllass måtte altså fordeles på 282 «kuverdier», noe som gir 4 lass pr. ku. I tillegg ble også halm brukt til for. Ei kornavling i samsvar med matrikkeltalla, skulle gi 16-17.000 kg halm. Det ville dekke forbeholdet bare til 10 kyr. Halm fra egen produksjon kan derfor ikke ha betydd mye som fortilskott. Kunne så fire lass 1.200 kg høy dekke behovet til ei ku i inneforingstida (okt.juni)? Fra en bygselkontrakt i Ålen i 1775 fins en opplysning om at de der rekna 50 våger høy 925 kg eller vel 3 lass tilstrekkelig til et kufor. Fra Lars Bersvendsen Næsvolds gardsrekneskaper fra begynnelsen av 1800-tallet, kan vi slutte oss til at han hadde bare 3,2 høyllass pr. kuverdi. Dette kunne også dekke forbeholdet til den tids småvokste buskap, forutsatt at det var godt vollhøy. ') Men mesteparten av foret var skrint markahøy sankt på myrer eller åpne glenner i skogen der det kunne vokse noe gras. Dette hadde bare halv forverdi av det beste høyet på ekrene. Erik Næsvold, sønn til Lars, rekna med at det måtte 7-8 vinterlass til av markahøy for å få til et kufor. En ser da også i oppteignelsene fra Fossan at de måtte spe på med mye mose og lauv for at buskapen skulle overleve vinteren. Det samme måtte bøndene gjøre i 1723 og tidligere. I 1742 1) Se Arnfinn Kjelland: Utmarksbruk? Trondheim, 1984. klaga de f.eks. til major Schnitler (som var i Tydal på grensebefaringer) over at samenes reinsdyr brukte opp mosen for dem. Utenom mose og lauv ble det ellers brukt mye bark og småkvist (bjørkeris) til for når vårknipa nærma seg. Formålet med forsankinga var å få nok for til at størst mulig buskap kunne overleve vinteren. Sommerbeita var rikelig.

Det var mengda av vinterfor og nok arbeidsfolk til å høste det som satte grenser for husdyrtallet. Sulteforing om vinteren var derfor et anerkjent prinsipp. Kyrne ga omtrent ikke mjølk om vinteren. Skulle de ha gjort det, måtte det mer for til enn de fire lassa pr. ku som matrikkelen oppgir. Mengda av for var knappst mulig, og kvaliteten på høyet var dårlig. Gjødsling og kultivering av eng var bortimot ukjent før 1800-tallet. Jordbruket var et høstingsbruk der bonden høsta det naturen ga.

Redskaper

Redskapene til forsankinga var ljà og rive. Rivene hadde ikke stor verdi. De fins ikke nevnt i arveskifta. Derimot nevnes rivnavere som bruktes til å bore hull til tindene i riva. Ljøene var verdifulle og ble tatt med. Det måtte mange ljàer til, og det vitner om stort mannskap i høyonna og markaslåtten. I arveskifte på Lunden i Ås 1759 var det opprekna ni ljàer. Fra 1700-tallet fins nevnt slipsten i arveskifta. De hadde ås av tre eller jern. En slipsten tok de også med seg i markaslåtten, og på Lunden hadde de tre stykker i 1759. Bryne eller hen nevnes ikke i skifta. Hensten fant folk sjøl i fjellet. Det fins heller ikke omtala at tydalingene hadde spesielle risjern eller lauvkniver til sankinga av lauv og bjørkris. Trulig ble vanlige redskaper som sigd, kniv og øks brukt til dette arbeidet. Gardene hadde gjerne flere sleder av forskjellig størrelse. Høyet fra vollene ble kjørt med slede til høyløene om sommeren. I utmarka ble høyet stakka eller hatt i utlør. Markahøyet ble kjørt heim med hest og slede på vinterføre. Da bruktes langsleder med jernstenger under.

Jakt, fangst og fiske

Det er ikke tvil om at jakt, fangst og fiske betydde mye for at folk kunne bosette seg i fjellbygda. Løsfunn fra middelalderen som er nevnt foran, knytter seg vesentlig til jakt. Men omfanget og betydninga i eldre tid er vanskelig å måle. Jakt og fiskeherlighetene var værre å skattlegge enn jordeiendom, og opplysninger om utbytte har nedfelt seg lite i skriftlige kilder. Vi kjenner litt til omsettinga av skinn, for det var en etterspurt handelsvare. Tydal kunne betale skatter i skinn. Jakt var derfor en viktig del av næringsgrunnlaget, og noe som kunne gi overskott i klingende mynt eller tjene som byttemiddel. Kring 1600 ble det årlig levert 94 gråskinn i leidangsskatt fra bygda. Gråskinn eller gråverk var skinn fra ekorn. Også tiende kunne betales i skinn. Det gikk fire skinn på ei skjepe korn (1/8 tønne). I 1622 betalte f.eks. hver gard fra to til åtte skinn i tiende. Tydalingene drev også jakt på andre ville dyr og skogsfugl. Det var såpass viktig at bøndene klaga seg til major Schnitler i 1742 over at samene tok ville dyr og fugler fra dem. På den tida fans ikke mange samer i Tydalsfjella. Klagene kan tolkes som uttrykk for at bøndene drev en omfattende jakt og ikke tålte stor konkurranse om viltressursene. En spesiell fuglefangst ble drevet bare av utlendinger. I 1701-tellinga bodde en falkefanger på Stugudal, Morten Persen fra Jemtland. Trulig var falkefangsten mest et skalkeskjul for hans egentlige oppdrag, nemlig å overvåke grensa for de militære myndigheter. For ellers var det helst hollendere som fanga levende jaktfalker til adelsmenns jakt i Europa. Bøndene i Tydal forsynte falkefangerne med fersk mat «medens de paa Fieldene i derris hytter have derris tilhold», skrev Schnitler i 1742. Falkefangsten tok slutt i 1750-60-åra. Men minnet etter virksomheten lever videre i stadnavn som Falkhyttvola og Falkfangervola. En av bondeklagene mot samene var at de også tok fisket, «hvor liidet det end er, fra dem ...»(Schnitler). Samene fiska lite, men for tydalingene hadde fisket alltid betydd mye. Schnitler nevner likefram «liidet Fiskerie i Fieldvandene» som en av næringskildene øverst i bygda ved siden av kvegdrift og tømmerhogst. Størst betydning hadde

